

NAŠA HRVATSKA OBITELJ DANAS

Sociološka studija

Dr Ljudevit PLAČKO

Objektivna poteškoća kod obrađivanja ovakve teme jest manjak empirijskog materijala. Obitelj nije samo otac i majka i broj djece; o tome ima relativno mnogo podataka. Ali kako god definirali obitelj kao društvenu stvarnost, u nju moraju biti uključeni svojevrsni i jedinstveni odnosi muža i žene, roditelja i djece, svih članova obitelji i ostalih ljudi i institucija.

Opisati nekoliko osnovnih tipova obitelji (seoska obitelj, gradska, velegradska) moglo bi se jedino u smislu »idealnih tipova« M. Webera, koji nisu slika stvarnosti, nego *metodološki modeli za analizu stvarnosti*. Oni su svojevrsni pojmovni metri za što objektivnije istraživanje obitelji. — Stoga neće ovdje biti izneseni ti »idealni tipovi«, nego slika obitelji — kako nam je pruža naš, iako oskudni materijal.

Ako je Vera Erlich našu predratnu obitelj prozvala obitelj u transformaciji,¹ mislim da obitelj u Hrvatskoj i u čitavoj Jugoslaviji nije danas manje u transformaciji negoli je to bila prije 35 godina. Možda bi bilo bliže istini reći da je današnja obitelj u bržoj transformaciji negoli ona ranije.

Idealni bračni drugovi

Iz jedne ankete, provedene u Bosni 1968,² proizlazi da je glavni razlog stupanja u brak ljubav utemeljena na međusobnom poznavanju, punoj privrženosti i spremnosti bračnih drugova da odgovaraju jedno za drugo i da snese sve posljedice zajedničkog života. Oko polovice ispitanika misli da je za brak značajna želja za potomstvom. Mladi koji navode osiguranje materijalne egzistencije kao dovoljan razlog za brak, gotovo bez izuzetka stavljaju preduvjet »ako postoji međusobna ljubav ili želja za potomstvom«. Prije se polagala mnogo veća važnost na materijalnu bazu. Mislim da bi ovakav razvoj gledišta prema braku i obitelji trebalo pozitivno ocijeniti.

¹ ERLICH, Vera, *Obitelj u transformaciji*, Zagreb 1964i, 1971².

² D. MANDIĆ, Petar i F. ERCEG, Vladimir, *Problemi polnog razvoja i ponašanja mladih*, Sarajevo 1969.

Kod biranja svog ljubavnog i budućeg bračnog druga zanimljivo je da i mladići i djevojke na prvo mjesto stavljaju međusobno razumijevanje i povjerenje. Zatim odmah slijede inteligencija i prirodna nadarenost. Mladići cijene nešto više vanjski izgled djevojke, a ove kod mladića ispred fizičkog izgleda stavljaju stupanj školskog obrazovanja. I kod mladića i kod djevojaka financijska i materijalna osiguranost na posljednjem su mjestu.³

Odlučujući faktori za održavanje harmonije u braku isti su za muškarce i za žene. Na prvo mjesto dolazi međusobno razumijevanje, u koje je izričito uključeno i seksualno slaganje bračnih drugova i međusobna ljubav. Tek iza ovih osobnih elemenata dolaze u obzir djeca kao faktor čuvanja sloge među roditeljima. Materijalna sigurnost i ravnopravnost između muža i žene, prema mišljenju većine, od male su važnosti u osiguranju čvrstoće bračne zajednice.⁴

Sklapanje brakova

Broj sklapanja brakova relativno je stabilan ako se gleda na one koji misle na ženidbu, ali u odnosu na cjelokupni broj stanovništva u Jugoslaviji on malo pada, zbog već poznatog smanjenja broja mladih ljudi, pa se sada kreće na razini od oko 9 brakova na 1.000 stanovnika.⁵ Kod sklapanja brakova primjećuje se još jedna opća tendencija u svim republikama. Mladići, a naročito djevojke, sve mlađi stupaju u brak. 1961. u 27,2% (preko 1/4) brakova zaručnica je bila mlađa od 19 godina. 1969. u 37,7% brakova zaručnica nije navršila 19. godinu.⁶ Ovaj proces ranijeg stupanja u brak povezan je (barem donekle) ranijim seksualnim dozrijevanjem mladih, naročito djevojaka, kod kojih se granica seksualnog dozrijevanja u posljednjih 50 godina spustila za više od godinu dana.⁷ Ta činjenica nikoga previše ne uzbuđuje. Ipak se u stručnoj štampi susreću mišljenja da psihička zrelost za brak ne prati u stopu fizičku i fiziološku zrelost, a pogotovo ne ide s njom ukorak ekonomska samostalnost. Zbog ranije seksualne zrelosti dolazi češće do neodgovornih predbračnih odnosa i trudnoće, koja je onda u nekim slučajevima jedan od važnih uzroka ranijeg stupanja u brak. Tako se vremenski prisilni brakovi sklapaju pod pritiskom javnog mnijenja, koje bi osudilo rođenje djeteta izvan braka. Mlade majke redovito su ekonomski nesamostalne pa je i to razlog za ranije stupanje u brak. Isto se tako djevojke često boje da ih njihov partner ne ostavi. No, treba priznati, često puta bilo bi manje zlo da se dijete rodilo izvan braka nego da dvoje pod pritiskom javnog mišljenja, ili kojih drugih pritisaka, sklope brak. Takav, do nekog stupnja prisilni brak, može imati mnogo loših posljedica i za djevojku i za dijete.

Za međugrupno sklapanje brakova (između osoba raznih zanimanja) može se reći da mladići poljoprivrednici vrlo rijetko sklapaju brak s

³ MANDIĆ—ERCEG, o. c., p. 166—167.

⁴ cf. MANDIĆ—ERCEG, o. c., p. 178—179.

⁵ Statistički godišnjak Jugoslavije 1971, p. 338.

⁶ Izvor: (ib. p. 83 i 345)

⁷ MLADENović, Marko, *Uvod u sociologiju porodice*, Beograd 1969, p. 302

djevojkama koje ne bi bile poljoprivrednice, ali djevojke poljoprivrednice u znatno većoj mjeri ulaze u međugrupne brakove. Izrazito prevladavaju brakovi koji su zaključeni između partnera s istom školskom spremom ili kod kojih razlike u školskoj spremi nisu velike. Brakovi između mladića i djevojaka od kojih jedno ima visoku školsku spremu a drugo nepotpunu srednju školu ili manje, zajedno iznose samo 5% od svih sklopljenih brakova.⁸

Redovito je školska sprema muža viša od šk. sprema žene. Ima i obratnih slučajeva, ali vrlo malo.

Rastava braka

Broj rastavljenih brakova u odnosu na sklopljene u Jugoslaviji od 1960. g. u slabom je padu. Sa 13% na 11,2% u 1970. i 1971.⁹ U Jugoslaviji ima više rastava negoli npr. u Belgiji, Grčkoj, Holandiji, Norveškoj, Rumunjskoj, Kanadi ili Meksiku, a manje negoli u Austriji (13), Čehoslovačkoj (15), Njemačkoj DR (17), Mađarskoj (21), SSSR-u (27) i SAD-u (29%).¹⁰

Među republikama u Jugoslaviji stanje nije svugdje jednako. 1970. g. ispod jugoslavenskog prosjeka u pogledu rastave braka nalaze se: Kosovo (1,2), Makedonija (2,8), Crna Gora (6,9), BiH (9,2). Iznad Jugoslavenskog prosjeka nalaze se: Srbija (12,7), Slovenija (13,3), Hrvatska (14,2), Vojvodina (15,2).¹¹

Među različitim grupama zanimanja postoje znatne razlike glede rastava. Niske stope (%) rastava imaju naročito poljoprivrednici i rudari, srednje stope rastava imaju nekvalificirani radnici, industrijski i zanatski radnici te saobraćajno osoblje. Ostale grupe imaju visoke stope rastava. Stopa rastava je kod stručnjaka i umjetnika triput veća od prosječne, oko 40%.¹²

Različita učestalost rastave u raznim društvenim slojevima ne može se uzeti kao jedini objektivni pokazatelj (mjerilo) za sređenost, odnosno nesređenost bračnih zajednica. U raznim društvenim slojevima i u raznim krajevima postoji različita *sklonost* prema rastavi kao rješenju nesređenosti bračnog života. Zbog toga, de facto, ne dovodi isti stupanj nesređenosti u braku do rastave.

Zanimljiva je činjenica da su u svim grupama zanimanja brakovi sa ženama poljoprivrednicama imali najnižu stopu rastava. Za tu činjenicu, među ostalim, treba tražiti razloga i u tome što je žena poljoprivrednica i ekonomski najovisnija o mužu, bilo da je udata za poljoprivrednika bilo za nekog drugog.¹³ Poznata je činjenica da svaki brak proživljava krizu u prvim godinama. Od svih rastava braka tijekom 1969. u 16,8% slučajeva brak nije trajao ni pune 2 godine, a u 43,2% slučajeva ni punih 5 godina.¹⁴

⁸ ib., p. 282.

¹⁰ Cf. *Statistički godišnjak 1971*, p. 632. Podaci su za 1969. g.

¹¹ ib., p. 338. Podaci za 1970. g.

¹² MLADENOVIC, Marko, o. c. p. 282.

¹³ ib., p. 282.

¹⁴ Izvor: *Statistički godišnjak Jugoslavije 1971.*, p. 346.

U Hrvatskoj je situacija nešto različita od općejugoslavenske. Od svih bračnih drugova koji nisu mogli više zajedno živjeti oko 40% otpada na one koji su se rastali prije nego što su navršili petu godišnjicu braka, a u Sloveniji među rastavljenima ima 30% onih koji su se rastavili prije 5. godišnjice braka. U Srbiji je taj postotak 44. Među rastavljenima razmjerno je sve manje onih koji se rastavljaju u prvim godinama braka. To bi bio jedan pokazatelj da mladi, iako ranije, ipak ozbiljnije stupaju u brak negoli su to činili njihovi vršnjaci prije 10 godina.¹⁵ Nije isključeno da je to učinak sve većeg nastojanja i u Crkvi i izvan nje da se mladi što bolje sprema za brak.

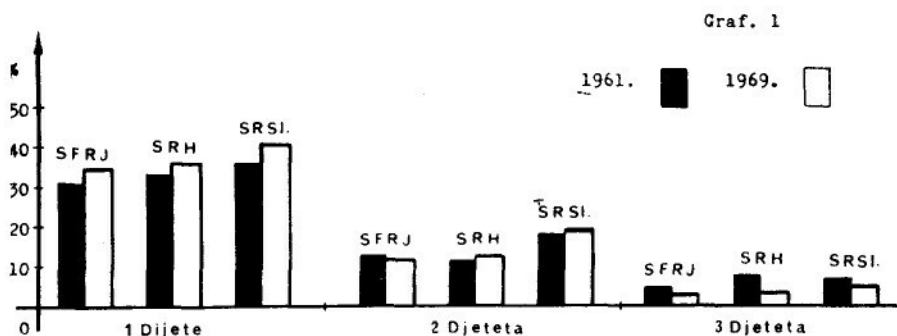
Djeca su značajan faktor koji utječe na stabilnost braka. Nešto preko polovice rastavljenih brakova je bez djece. Točnije: 1969. u Jugoslaviji 50,2%, u Hrvatskoj 48% u Sloveniji 32,4%. Ali se isto tako vidi da su djeca sve manja zapreka za rastavu.¹⁶

Evo kakav je 1961. bio odnos između broja djece i postotka rastava:

	Jugoslavija	Hrvatska	Slovenija
1 dijete	31,6	33,1	36,0
2 djeteta	12,7	11,7	18,4
3 i više	4,4	7,3	6,9 ¹⁷

Ti su brojevi već nešto viši nego oni iz 1950. godine. A 8 godina kasnije, tj. 1969, odnos je bio ovakav:

1	34,4	36,3	42,2
2	12,4	12,7	19,5
3	3,3	3,0	5,9 ¹⁸

Broj rastavljenih obitelji s troje i više djece 1969. je manji negoli 1961. jer je i mnogo manji broj obitelji s troje djece.

¹⁵ Ib. — Zaokruženi brojevi.

¹⁶ Ib. i MLADENOVIC, o. c., 285.

¹⁷ Cf. MLADENOVIC, o. c., 285.

¹⁸ Cf. *Statistički godišnjak 1971.*, p. 346.

Gleda li se na opće tendencije rastave braka, mogu se učiniti neke refleksije. Broj rastava kod nas (i u Hrvatskoj i u Jugoslaviji) gotovo je stabilan već dulji niz godina. Ne može se govoriti o nekoj značajnijoj tendenciji prema nestabilnosti, premda nekih malih indicija za to ima. Uzmemo li se u obzir činjenice da broj rastava raste sa osiguranom budućnošću svakog bračnog druga, i muža i žene, bilo da ona dolazi do izražaja u zanimanju, u školskoj spremi ili u zakonskim propisima, treba reći da je materijalna neovisnost za sebe, a isto tako i kao podloga za osobnu neovisnost, jedan od elemenata koji utječe na rastavu, i to na dvostruki način.

1. Osigurana budućnost umanjuje spremnost da se podnosi nesređeni bračni život pa se bračni drugovi i zbog manjih poteškoća lakše rastavljaju.

2. Da žena osigura svoju ekonomsku samostalnost i sigurnost bilo za slučaj nesreće ili smrti bračnog druga i da održi korak s vremenom u načinu života, ona vrlo često nastoji da se zaposli (i to s punim radnim vremenom) izvan kuće. Na taj način ona svoju samostalnost, ugled i ravnopravnost u obitelji i izvan nje, plaća skupo: preopterećenošću i razdražljivošću. Čini se da je današnjoj ženi i to draže negoli da ostane kod kuće u situaciji u kakvoj je bila. Iako će neposredni odgovor mnogih žena biti da rađe zbog toga da bi mogli preživjeti, ipak se nakon dubljih analiza vrlo često u takvim odgovorima krije i razlog materijalne i osobne samostalnosti i veze s ljudima. Tako se zbog prevelike zaposlenosti obaju bračnih drugova povećavaju i napetosti u obitelji, a time i razlozi za rastavu.

Budući da ima razmjerno sve više obitelji s djecom koje se rastavljaju, vidi se da su djeca sve manja zapreka za rastavu. Bez sumnje, svaka rastava ima negativne posljedice za djecu, naročito psihičke. Negativne ekonomske posljedice kod djece umanjuju se time što bračni drugovi relativno materijalno bolje stoje, što su u tom pogledu zakoni bolji pa se i samo jedan od roditelja može brinuti za djecu. Još bolja zakonska zaštita djece rastavljenih roditelja učinila bi te posljedice mnogo manjima.

Uza sve to mislim da isto tako treba uzeti u obzir i činjenicu da djeca psihički, a često i fizički, jače pate u nesređenim obiteljima (npr. u obiteljima pijanica) negoli kod rastave takvih nemogućih obitelji, ako ostanu s jednim od roditelja kod kojeg ipak nalaze nešto od obiteljske topline, ljubavi i materijalne sigurnosti. Ovim ne želim ništa reći o moralno-dogmatskom odnosu prema nerazrješivosti braka, ali mislim da se isplati razmišljati o kretanjima u današnjem društvu i o vrijednosti neovisnosti koja zauzima sve više mjesta. Djelovanje koje bi išlo za smanjenjem rastave braka ne smije ići za tim da se ruši osobna ili ekonomska neovisnost, nego da se afirmiraju te neovisnosti i da se pokuša učvrstiti brak. Svaka akcija koja bi išla za tim da na bilo koji način ruši neovisnost jednog od bračnih drugova (pa i žene) osuđena je na propast.

Statistički su zavodi prestali prikupljati podatke o razlozima rastave braka, jer razlozi koje su bračni drugovi iznosili na sudu u većini slučajeva nisu bili vjerodostojni. Mnogi naime nisu htjeli prati svoje rublje pred javnošću.

Osim materijalnog faktora koji utječe, makar i indirektno, na rastavu, treba spomenuti i idejni faktor: religiozni i općekulturni. Ako ljudi

cijene nerazrješivost braka kao veliku društvenu i privatnu vrednotu u sebi, ako to čine zbog svoje vjerske pripadnosti ili zbog tradicije, bit će spremni za tu vrednotu mnogo više podnijeti negoli oni za koje nerazrješivost braka nije vrednota u sebi, nego je cijene toliko koliko pozitivnih posljedica sa sobom nosi. Teško je reći koliko je uvjerenje o apsolutnoj nerazrješivosti braka plod vjerskog uvjerenja, koliko je ono jednostavni ostatak tradicije ili pak uvjetovano ekonomskom situacijom i odnosima. Zanimljivo je da je u Jugoslaviji stopa rastave braka veća u onim krajevima gdje je brojnije katoličko stanovništvo, a katolicizam je najviše protiv rastave. To još ne znači da katolicizam nema nikakav utjecaj na smanjenje stope rastave braka, ali se ipak čini da njegov utjecaj, barem kod nas, nije baš velik.

Reproduktivno-biološka funkcija obitelji

O natalitetu i broju djece piše se mnogo. S jedne strane zbog toga što je ovo kretanje najlakše pratiti zbog razvijenog statističkog sistema, a s druge strane zbog važnosti koju ima poznavanje točnog stanja i kretanja stanovništva u politici školskog sistema, izgradnje škola, socijalne i zdravstvene zaštite, izgradnja servisa za djecu, briga za osiguranike, starce i penzionere. Praćenje vitalnosti i razvitka naroda, što je bez sumnje jedna od društvenih vrednota, potrebno je zbog poboljšanja socijalne politike.

Prosječni pad nataliteta od 1961—1970. u čitavoj je Jugoslaviji iznosio 4,9 promila, (od 22,7, na 17,8). U isto je vrijeme mortalitet ostao gotovo isti, tako da je prirodni priraštaj u čitavoj Jugoslaviji 1970. bio za 4,9 promila manji negoli 1961 (od 13,7 na 8,8).¹⁹

Usporedimo li stanje u Jugoslaviji s nekim drugim državama, vidimo da Jugoslavija ima veći natalitet od većine evropskih zemalja. Po natalitetu ispred Jugoslavije su 1969. g. bile: Albanija (35), Rumunjska (23,3), Španjolska (20,1), Portugal (19,4), Holandija (19,2). Broj umrlih na 1.000 stanovnika u Jugoslaviji viši je samo od nekih zemalja u Evropi: Holandije (8,3), Grčke (8,2), Poljske (8,1), Albanije (8).²⁰ — Ovo ne treba nikoga začuđivati. U mnogim je evropskim državama udio starog stanovništva razmjerno mnogo veći nego u Jugoslaviji, pa je zbog toga i mortalitet veći. U Jugoslaviji broj smrtnih slučajeva kod dojenčadi i djece naglo se smanjio, a time i opća smrtnost. U drugim je državama broj smrtnosti kod djece već dugo vremena vrlo nizak pa se zbog toga kod njih smrtnost vrlo polagano smanjuje ili čak polagano raste, jer protiv starosti nema »još« efikasnog lijeka.

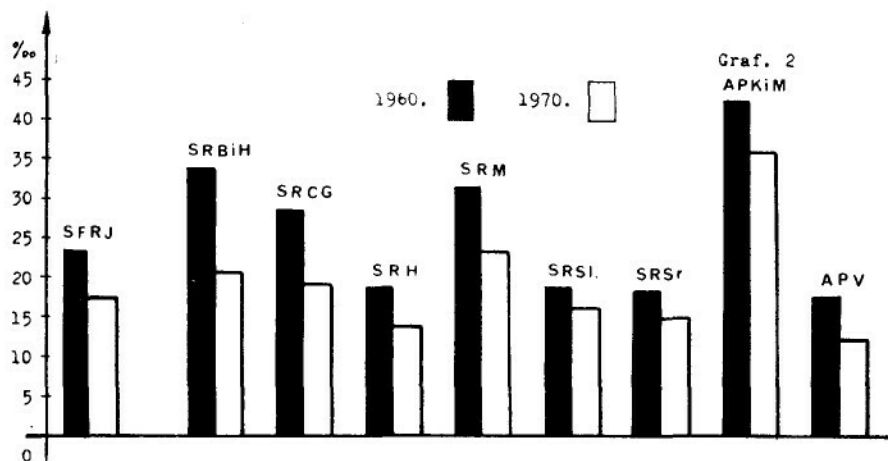
Po prirodnom prirastu stanovništva Jugoslavija je sa 8,8 promila među prvim zemljama u Evropi. Ispred nje su: Albanija (22), Rumunjska (13,2), Španjolska (10,9), Portugal (9). — Ovi će nam podaci pomoći da čitavu Jugoslaviju i Hrvatsku lakše stavimo na što realnije mjesto među drugim državama Evrope.

¹⁹ *Ib.*, p. 74.

²⁰ *Ib.*, p. 627.

U svim republikama Jugoslavije broj rođenih na 1000 stanovnika neprestano pada.

Republika	Natalitet 1960.	Natalitet 1970.	Razlika 1960—70.
Bosna i Hercegovina	34,1	20,9	13,2
Crna Gora	28,1	19,8	8,3
Hrvatska	18,4	13,9	4,5
Makedonija	31,7	23,3	8,4
Slovenija	18,2	16,4	1,8
Srbija (uže područje)	18,0	15,0	3,0
Kosmet	42,5	36,0	6,5
Vojvodina	17,8	12,6	5,2 ²¹

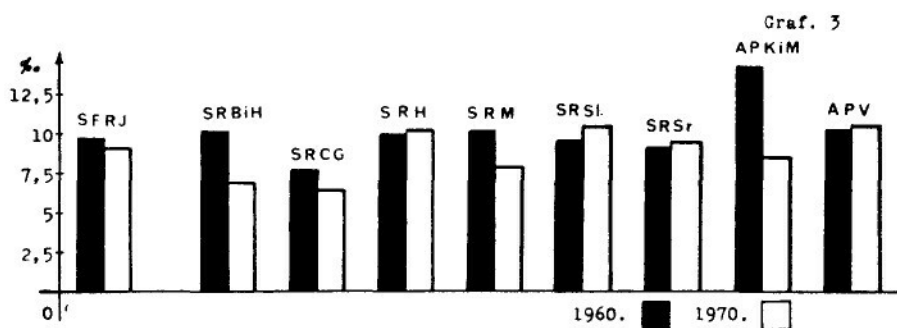
U 10 je dakle godina natalitet najviše spao u BiH, za 13,2 promila, zatim slijede Makedonija 8,4, Crna Gora 8,3, Kosmet 6,5, Vojvodina 5,2, Hrvatska 4,5, uže područje Srbije 3,0 i Slovenija 1,8.

Tako je 1970. natalitet u BiH bio isti kao što je bio u Hrvatskoj 1956. U Crnoj Gori kao što je u Hrvatskoj bio 1958. U Makedoniji kao što je u Hrvatskoj bio 1952. U Srbiji kao što je u Hrvatskoj bio 1968. U Sloveniji kao što je u Hrvatskoj bio 1966.

²¹ *Ib.*, p. 337 i RASEVIC, Miroslav, *Determinante fertiliteta stanovništva u Jugoslaviji*, Beograd 1971, p. 111.

U isto se vrijeme i broj smrtnih slučajeva na 1000 stanovnika promijenio.

Republika	Mortalitet 1960.	Mortalitet 1970.	Razlika 1960—70.
Bosna i Hercegovina	10,3	7,0	—3,3
Crna Gora	7,7	6,5	—1,2
Hrvatska	10,0	10,2	+0,2
Makedonija	10,1	7,8	—1,8
Slovenija	9,6	10,5	—0,9
Srbija	9,0	9,2	+0,2
Kosmet	14,2	8,6	—5,6
Vojvodina	10,1	10,2	+0,1 ²²

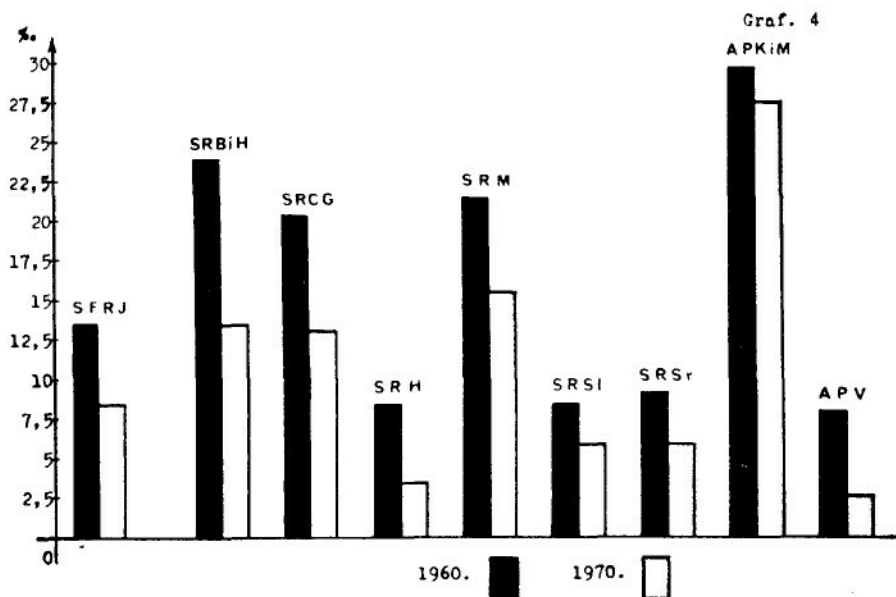

Mortalitet je razmjerno najviše pao na Kosmetu za 5,6, zatim u BiH za 3,3, u Makedoniji za 1,8, u Crnoj Gori za 1,2. Minimalno je porastao (za 0,2 promila) u Hrvatskoj, u Srbiji i Vojvodini (0,1), a nešto malo više (0,9) u Sloveniji. — Tako da je sada mortalitet najmanji u Crnoj Gori (6,5), a najveći u Sloveniji (10,5) iza koje dolaze Hrvatska i Vojvodina sa 10,2 promila.

Uzmu li se u obzir kretanja rađanja i smrtnosti u pojedinim republikama vidimo da je prirodni priraštaj u svim našim krajevima pao.

Republika	Prir. priraštaj 1960.	Prir. priraštaj 1970.	Razlika 1960—70.
Bosna i Hercegovina	23,8 promila	13,9	—9,9
Crna Gora	20,4	13,3	—7,1
Hrvatska	8,4	3,7	—4,7
Makedonija	21,6	15,5	—6,1
Slovenija	8,6	5,9	—2,7
Srbija	9,0	5,8	—3,2
Kosmet	29,7	27,4	—2,3
Vojvodina	7,7	2,5	—5,2 ²³

²² Cf. *Statistički godišnjak 1966*, p. 344 i *Statistički god. 1971*, p. 337.

Po prirodnom priraštaju daleko ispred svih je Kosmet sa 27,4 a posljednja je Vojvodina sa 2,5. Odmah ispred nje, tj. predzadnja je Hrvatska sa 3,7.

Kako vidimo, prirodni priraštaj najviše je pao u BiH, za 9,9 promila, zatim u Crnoj Gori za 7,1, u Makedoniji za 6,1, u Hrvatskoj za 4,7, u Srbiji za 3,2, i Sloveniji za 2,7, a najmanje na Kosmetu za 2,3.

Tako je Hrvatska uvijek druga. Po natalitetu druga od kraja, po mortalitetu druga od početka i po prirodnom priraštaju opet druga od kraja.

Broj općina s većim brojem umrlih nego rođenih 1971. godine iznosio je: Slovenija 4, Vojvodina 6, Srbija 20, Hrvatska 33, a BiH, Makedonija, Crna Gora i Kosovo nemaju ni jedne takve općine.²³ Tako je prirodni priraštaj u 1970. u BiH i Crnoj Gori kao što je bio u Hrvatskoj u prvim godinama iza rata, a u Sloveniji i Srbiji kao što je bio u Hrvatskoj 1967. Od evropskih zemalja niži priraštaj od Hrvatske imaju: Mađarska, DDR, Belgija, BDR i Švedska.

Nakon ovih brojeva koje je teško pratiti pokušajmo utvrditi neke faktore koji utječu na pad nataliteta u Jugoslaviji. U krajevima gdje je do sada natalitet bio vrlo visok, naglo se počeo spuštati (pa i na Kosovu). Tako da se ide prema smanjenju regionalnih razlika u plodnosti stanovništva. Uglavnom se može reći da je natalitet viši što je niža privredna razvijenost, obrazovanost stanovništva, zdravstveno-higijenska prosvje-

²³ Ib. p. 345; Ib. (1971), p. 338.

²⁴ Cf. *Statistički godišnjak 1971*, p. 528—537.

²⁵ Cf. RASEVIC, M., o. c. 114.

ćenost, što više ljudi dolazi na jednog liječnika, što je veći postotak poljoprivrednog stanovništva, veći stupanj nepismenosti²⁵. Međutim, ima velikih razlika između pojedinih etničkih grupa i krajeva. Tako je npr. uže područje Srbije (i neki krajevi Hrvatske) na nižem stupnju socijalno-ekonomskog razvoja, s više nepismenosti i s više poljoprivrednog stanovništva među muškarcima i ženama, s manjim nacionalnim dohotkom — ali u isto vrijeme i nižim natalitetom.

Neposredni i objektivni uzroci koji djeluju na smanjenje nataliteta općenito su poznati: velika emigracija (o čemu će biti poseban referat), razvijene, općepoznate i jednostavne metode kontracepcije (i abortusa). Međutim, treba postaviti drugo pitanje: Zašto danas bračni drugovi ne žele imati više djece i zašto je nemaju? Drugim riječima: Zašto se služe raznim načinima sprečavanja začeća?

Cesto se navode za to materijalni razlozi. Oni su objektivni i imaju utjecaja. Ali kad bi oni bili odlučujući, ne bi se mogla protumačiti činjenica da uglavnom u onim sredinama koje materijalno slabo stoje ima više djece. Ako netko i dalje inzistira na materijalnim razlozima pada nataliteta, neka se sjeti da u onim krajevima gdje je standard viši roditelji osjećaju potrebu da žive tim višim načinom kao i drugi, a isto tako da i svojoj djeci osiguraju takav život, što ne bi bilo moguće kad bi imali više djece. Kad bi i to bio odlučujući razlog, ne bi se mogla protumačiti činjenica da ima mnogo obitelji koje bi mogle barem još jednom djetetu osigurati i visok standard i lijepu budućnost. A ipak ni takve obitelji nemaju više djece. Zatim, jako materijalno favoriziranje brojnih obitelji u Francuskoj imalo je izrazite pozitivne učinke u pogledu nataliteta do 1955. godine, a od te godine i u Francuskoj broj rođenja pada pa je i danas Francuska iza Jugoslavije,²⁶ a mnoge bogatije države Zapada su iza Jugoslavije i iza Hrvatske.

Čini se da ovdje treba tražiti unutarnji — idejni razlog. U većini slučajeva roditelji nemaju više djece jer ih ne žele imati. A materijalna situacija je jedan od objektivnih i lako uočljivih razloga. (Ne mislim ovime još ništa reći da je takav stav — ne imati više djece jer se to ne želi — u sebi negativan ili moralno nedopušten. Ostavimo za sada vrednovanje po strani i gledajmo činjenice.)

Unutarnja psihološka želja i muža i žene da budu otac i majka zadovoljena je većim dijelom barem s jednim, odnosno s dvoje djece. I oni ne osjećaju više *unutarnju* potrebu (koja je najjača) da rode više djece. Vanjski razlozi, u prvom redu razlog očuvanja naroda ili zapovijed izvana, nisu (općenito govoreći) u očima ljudi toliko važni. Tako obitelji danas ne vide zašto bi imale više djece. Svoju želju za djecom oni su zadovoljili. Jednostavni i efikasni načini sprečavanja trudnoće omogućuju im da ne rade ono za što ne vide razlog. Želju za bračnim odnosima i ljubavlju mogu zadovoljiti i bez »posljedica«, kojima ne vide više unutarnji cilj, jer se većinom unutarnji osjećaj majčinstva ne povećava roditelji majka petero umjesto dvoje djece. S druge strane neovisnost i samostalnost postale su danas vrednote zbog kojih su ljudi spremni žrtvovati mnogo toga. Ne radi se samo o materijalnoj neovisnosti nego isto tako

²⁶ Cf. *Statistički godišnjak 1971*, p. 627.

i o neovisnosti o brizi za više djece. Međutim, želja za majčinstvom ipak je veća negoli želja za slobodom. Ali kad je jedanput ispunjena želja za majčinstvom s jednim ili dvoje djece, želja za slobodom i neovisnošću postaje veća. To potvrđuje i činjenica da bračni drugovi ne žele imati uz iste materijalne poteškoće treće ili četvrto dijete kao što to žele imati prvo ili drugo.

Seksualno-emotivne funkcije braka

Gledajući na svojstva koja mladi traže kod budućeg bračnog druga, kako si zamišljaju život u braku a isto tako i na činjenicu da većina ljudi: u nekim slučajevima odobrava rastavu braka i osnivanje nove bračne zajednice, vidi se da brak postaje sve više privatna, osobna stvar bračnih drugova, koja počiva na duševnoj i fizičkoj privlačnosti između muža i žene. Vijesti koje se katkada senzacionalistički iznose o »krizi institucionaliziranog braka« daju nam naslutiti da ima nešto u tome da brak postane što je više moguće stvar dvoje ljudi koji žele ili ne žele živjeti zajedno. Ipak većina pristaje na to da zakon regulira njihove međusobne odnose i obveze, posebno obveze prema djeci, ako uvide zbog bilo kojeg razloga da više ne mogu živjeti zajedno. Pokazatelji toga su i sve blaži zakoni za rastavu braka kao i uvođenje rastave u one države gdje je nije bilo.

Djeca danas u obitelji nisu smatrana prvenstveno ni kao oni koji će »ispuniti u nebu mjesta palih anđela«, niti kao oni koji će brojčano povećati i ojačati narod. Takva situacija nije samo kod nas nego i u većini evropskih zemalja. Dječaci nisu više hrabri branitelji nacionalnih međa (vojnici) . . . Djeca su jednostavno tu zbog obitelji i u obitelji, i tako na njih roditelji gledaju. Rađanjem, dobivanjem djece, roditelji ispunjavaju jednu svoju naravnu sklonost, to njih usređuje, a sve ostale funkcije rađanja za većinu su današnjih roditelja sporedne.

Čini se da bi se moglo ustvrditi da su tri jake obiteljske težnje ljudske naravi: za ljubavlju i zajedništvom s jednom osobom, za seksualnim odnosima i težnja za potomstvom — u shvaćanju današnjeg čovjeka sve više međusobno odvojene, iako su donedavna bile tijesno povezane.

Uzmu li se u obzir rezultati empirijskih istraživanja sviju dosta konzervativnih sredina (u Jugoslaviji Bosna—Sarajevo, u Njemačkoj grad Dingolfing sa 13.000 stanovnika i okolnim selima) kao i istraživanja širokih razmjera u Engleskoj i SAD²⁷, može se reći da sve jače dolazi do izražaja mišljenje da »trajna ljubav« formalno potvrđena od crkvenih i državnih vlasti, tj. brak, nije neophodan uvjet pod kojim bi ljudi odobravali ili tolerirali intimne odnose. Kod nas oko polovice mladih misli da je predbračna nevinost značajna za osnivanje braka, ipak 35% djevojaka i 55% mladića kaže da je nevinost za stupanje u brak beznačajan element ili su indiferentni prema njemu. 53% djevojaka ne bi zahtijevale

²⁷ MANDIĆ—ERCEG, o. c. 181—185., SELG, Ottfried, *Kirche der Ungläubigen?*, OSA — Verlag, 1969, p. 75—93., A. C. KINSEY i dr., *Sexual Behaviour in the Human Male*, Philadelphia i London 1948, i *Sexual Behaviour in the Human Female*, Philadelphia 1953., SCHOFIELD, Michael, *The Sexual Behaviour of Young People*, London 1965.

²⁸ Cf. MANDIĆ—ERCEG, o. c., p. 181.

valo da njihov bračni drug nevin stupi u brak, a 11,5% mladića ne bi htjelo ući u brak s djevojkom koja nije nevin²⁸. U Njemačkoj 70—80% ljudi misli da je malen broj mladih koji dolaze nevini pred oltar, i praktično samo 8% osuđuje takvo vladanje. Većina katolika, pa i onih koji idu u crkvu, priznaje tu činjenicu i s njom se pomiruju, ili barem ne nastupa protiv nje.

To još ne znači da se zastupa čista seksualnost bez osjećaja. Štoviše, može se ustvrditi da je i većina mladih protiv ekstremnog dijeljenja osjećaja i seksualnosti. Oni zahtijevaju da tjelesni intimni odnosi budu uvijek povezani s osjećajima, ali ipak ne zahtijevaju da se oni odvijaju samo unutar strogo formaliziranih i institucionaliziranih veza, tj. obitelji.

Odjeljivanje težnje za potomstvom i težnje za seksualnim životom u obitelji postiglo je danas već visok stupanj koji, prema tendenciji pada nataliteta, i dalje raste. Vrlo je malo vjerojatno da pad nataliteta treba tumačiti smanjenom potencijalnom plodnošću žene ili smanjenjem broja seksualnih odnosa. Pad nataliteta je mnogo više uvjetovan aktivnom upotrebom kontraceptivnih sredstava ili abortusom. Samo 13% ispitanika misli da su kontraceptivna sredstva nedozvoljena, a to su većinom ljudi stariji od 50 godina. 19% ne zna što bi odgovorilo. Među onima do 50 godina preko 80% misli da bi kontracepciju trebalo moralno dozvoliti. Među ovima ima više žena negoli muškaraca.²⁹ — Iako se može postaviti sumnja u reprezentativnost ovih brojki za naše krajeve, ipak mislim da nam one prikazuju situaciju kakva jest, ili kakva se razvija u pojedinim krajevima.

Osvrt

Ne ulazeći previše u pojedinosti, može se reći da se u dugogodišnjim kretanjima koja su zamijećena u obitelji u Hrvatskoj može govoriti o promjenama vrednota. Žena kao supruga dobiva i u obitelji istu važnost i isti utjecaj kao i muž kad se radi o odlučivanju o obiteljskim nabavkama, o uređenju kuće ili o odnosu prema djeci. To ne znači da se ide prema tome da muž i žena obavljaju iste uloge u obitelji i društvu, nego da se rad i jednog i drugog podjednako prizna. To znači veću neovisnost žene od muškarca, na što ima velik utjecaj činjenica da i žena radi pa se osjeća i ekonomski samostalnija.

Druga vrednota koja dolazi sve više do izražaja u odnosu muža i žene jest naglašavanje da je brak prvenstveno veza prijateljstva i ljubavi između muža i žene a ne toliko privatni ili društveni ugovor koji dvoje sklapaju da će doživotno ostati i živjeti zajedno. Ta tendencija dolazi do izražaja i u tome što se nastoji umanjiti, koliko je to god moguće, miješanje državnih ili crkvenih zakona u čisto osobne odnose između muža i žene. Zakoni bi trebali štiti da se drugome ne učini nepravda (kao što to rade i na ostalim područjima društvenog života), a ne da sile dvoje da pošto-poto žive zajedno ili da im ne dozvoljavaju zajednički život ako on nije ni na štetu pojedinca ni društva.

²⁹ SELG, Ottfried, o. c., p. 75—93.

Treća promjena vrednota dolazi do izražaja u odnosu roditelji-djeca. Na prvo mjesto dolazi želja roditelja da imaju djece. Kad je jednom ta želja zadovoljena, roditelji se sve manje pomiruju s činjenicom da prihvate i neželjene ućinke svoje ljubavi. Na taj način unutarnja želja roditelja za djetecom određuje uglavnom koliko će oni imati djece. I ovdje nastoje isključiti vanjske zakone i prisile, bilo s koje strane oni dolazili. To je postalo psihički i fizički u zadnje vrijeme prilično jednostavno.

Četvrto — Zbog sve većeg naglašavanja vrijednosti osobnih želja bračnih drugova, bračni drugovi sve teže primaju miješanje izvana u svoj intimni život i u način kako ga provode. Pretpostavka tom protivljenju jest uvjerenje da njihov način života i bračnih odnosa ne nanosi nikome nepravdu.

Na području obiteljskog života Crkva organizira različite akcije ili određuje zakone. Svaka akcija ili zakon koji hoće biti efikasan a ne raspolaže snažnim izvanjskim sankcijama da se nametne, mora voditi računa o vrednotama koje su se tijekom vremena afirmirale ili iskristalizirale u društvu.

Dakle, izgrađivanje stabilne obitelji ne može se danas izvoditi prema modelu koji je bio dominantan u bližoj ili daljoj povijesti, kada je muž bio gazda, kada je žena u svakom pogledu ovisila o njemu, jer je zbog svoje materijalne neosiguranosti bila mnogo više upućena na muža nego žena danas. Mislim da se kod nas u smislu stabilizacije braka mnogo radi i da se računa s tim novim vrednotama. Nadamo se da to nije bez uspjeha, iako moramo biti svjesni da ideal nećemo nikada postići. Ipak se u tom radu Crkve postavlja pitanje praktičnog karaktera: kakvo stajalište treba zauzeti prema, po mišljenju sviju, »neidealnim« ali ipak stvarnim činjenicama rastave braka? Da li treba neopozivo zahtijevati da svi budu na području stabilnosti braka idealni ili pak treba priznati ljudsku ograničenost i pravo ograničenog čovjeka, koji — svojom krivnjom ili ne, teško je odrediti — ne uspije biti idealan. Treba li takvog nakon neuspjeha da realizira ideal staviti izvan zakona ili se može i njemu priznati normalan život i unutar takove zajednice kao što je Crkva, ili samo unutar države? O tome polako razbijaju glavu dogmatičari i moralisti. Vjerojatno će naći izlaz, premda će velika većina od njih danas reći da tu prema Božjem zakonu nema izlaza.

Što se tiče priznavanja vrednote da djeca budu ispunjenje roditeljskih želja, a ne nekakav apriornim zakonom određeni broj — koji svaki bračni par mora bezuvjetno ispuniti ako hoće biti vjeran svom poslanju — mislim da je to u današnje doba već gotovo priznala većina ne samo moralista i dogmatičara nego i direktnih pastoralnih radnika, iako možda ne svi. Koliko se mogu prosuditi akcije Crkve na tom području, danas se one kreću više u smjeru da pobude želju roditelja za većim brojem djece a ne toliko da im se obznani zakon koliko djece moraju imati. Takva je akcija u skladu s poštivanjem vrednote »samo željene djece« koja se danas jako cijeni.

Kao što bračni drugovi nastoje da ispune *svoju* želju za djetecom, isto tako nastoje da ispune i svoju želju za intimnim odnosima. Slobodno

individualno ispunjenje te želje, neovisno o posljedicama, danas se u bra-ku veoma cijeni. Ima i mogućnosti da se ona ispuni. Na tom području bračni drugovi vrlo teško podnose da im se izvana određuje neki način (kompliciraniji i nesigurniji) da ispune svoju želju. Ljudi danas priznaju pravo zakona da se osigura da jedan ne može činiti nepravdu drugome. Bračni drugovi ne vide da načinom svojih intimnih odnosa čine nekome nepravdu i zato sve manje i sve teže prihvaćaju vanjski zakon koji bi regulirao te njihove međusobne odnose. Stoga nam je shvatljivo zašto se bračni drugovi opiru zakonu bračnog života proglašenog u »*Humanae vitae*«, kao i zalaganje nekih, relativno brojnih teologa, da obrane njihovo gledište.

Pitanja su to koja nas muče i zato smo se sastali da ih uočimo i, koliko je moguće, jasno i iskreno postavimo.